

Jazykové prostředky jako téma závěrečná práce zaměřené na didaktiku cizího jazyka

Věra Janíková

Interdisciplinarita jako základní znak didaktiky cizích jazyků

Při prvotním zamyšlení nad tématem a cílem závěrečné práce zaměřené na didaktiku cizího jazyka je třeba si znovu připomenout, jak je tato vědní disciplína vymezena, což nám může pomoci vyvarovat se při jejím zpracování jednostranností a fragmentárního – namísto komplexního – uchopení zvolené problematiky. V obecné rovině lze didaktiku cizích jazyků označit jako disciplínu, která stojí na pomezí lingvistiky a pedagogiky a patří k didaktikám oborovým. Příhodná je v této souvislosti Choděrova (2005/2006) definice didaktiky cizích jazyků, který ji označuje jako „vědu o řízeném učení se cizím jazykům.“ Pedagogický slovník (Průcha, Walterová, Mareš, 1998, s. 122) podává již komplexnější definici didaktiky cizích jazyků (popř. lingvodidaktiky¹), v níž se názorněji odráží její složitost a úzká propojenost různých vědních disciplín. Autoři tohoto slovníku definují didaktiku cizích jazyků jako „vědeckou disciplínu, která se zabývá teorií a praxí učení a vyučování jazyků. [...] Je teorií interdisciplinární, kombinující poznatky a postuláty obecné didaktiky, lingvistiky a psycholingvistiky, teorie verbální komunikace aj.“

Již tyto dvě vybrané definice napovídají, že závěrečná práce zaměřená na otázky didaktiky cizích jazyků se bude ve svých teoretických i výzkumných stránkách opírat o celou řadu tzv. *příbuzných disciplín*, které se v ní zrcadlí více či méně s ohledem na konkrétní téma. V následujícím přehledu se pokusíme ve stručnosti tyto disciplíny jmenovat, jejich klasifikace vychází z tradičního členění, přičemž **lingvistika**² je považována za disciplínu bázovou (společně s psychologíí a pedagogikou), neboť se v daném případě jedná o proces učení i vyučování cizího jazyka. Bez znalostí o jazyce nelze zvolit metodu vedoucí k jeho úspěšnému osvojení. Aplikací lingvistických teorií, popisů a metod řešení jazykových problémů se zabývá **aplikovaná lingvistika**³, která nám může poskytnout mnoho podnětů a vědecky podložených teoretických východisek při zpracovávání takových témat, která se vztahují např. k problematice rané výuky cizího jazyka, ke komunikativní gramatice, k otázce lingvorealit, k funkci překladu v procesu osvojování cizího jazyka, k problematice neverbální složky komunikace či k otázkám obtížnosti osvojování různých gramatických, lexikálních nebo fonetických jevů způsobených rozdíly ve struktuře/systému mateřského a cizího jazyka. Za stěžejní disciplíny aplikované lingvistiky se považují: překladatelství (translatologie), textová lingvistika, teorie komunikace, kontrastivní lingvistika, pragmalingvistika, sociolingvistika a psycholingvistika (více viz např. Černý 1998, Choděra/Ries 1999). Z hlediska **psychologie** a zejména pak **psychologie učení** bychom neměli opomíjet hlubší vhléd do takových disciplín jako je např. kognitivní psychologie a konstruktivismus, humanistická psychologie, psychologie paměti, psychologie řeči nebo teorie mnohačetných inteligencí. V oblasti **pedagogických věd** se současná didaktika cizích jazyků opírá zejména o pedagogiku

¹ Termín lingvodidaktika (didaktika jazyků) je v české pedagogické literatuře poměrně nový, dříve se hovořilo spíše o metodice. Choděra (2005/06) rozlišuje mezi lingvodidaktikou a didaktikou cizích jazyků. Didaktika cizích jazyků v jeho pojetí patří k oborovým didaktikám. Spolu s didaktikou mateřského jazyka, umělých jazyků a mrtvých jazyků tvoří lingvodidaktiku, didaktiku jazyka.

² Pojem *lingvistika* v daném případě označuje souhrn potřebných znalostí o daném cizím jazyce v oblasti fonetiky a fonologie, morfologie, syntaxe, lexikologie a stylistiky, které budoucí učitel cizího jazyka získává a rozšiřuje během svého vysokoškolského studia daného jazyka.

³ Některými odborníky bývá i didaktika cizích jazyků řazena k aplikované lingvistice. Podnětné zamyšlení nad touto otázkou nabízí např. Choděra (2005/2006).

humanistickou, která klade velký důraz na výuku orientovanou na žáka. V souvislosti s obecnou didaktikou nachází didaktika cizích jazyků styčné body s otázkami tzv. didaktického projektování (tvorba jazykového kurikula, plánování výuky, rozvoj učitelových dovedností, schopnost formulace cílů, vymezení pojmu „učivo“, výukové metody apod.).

Lingvistika, psychologie i pedagogika nám rovněž poskytují širokou paletu **výzkumných metod** v oblasti výzkumu kvalitativního i kvantitativního, jichž lze v lingvodidakticky zaměřených pracích úspěšně využít.

Výše uvedený výčet bazových a příbuzných disciplín svědčí o složitosti a mnohotvárnosti procesu učení a vyučování cizího jazyka, nicméně by při našem rozhodování o volbě didakticky zaměřené závěrečné práce neměl sehrávat demotivující úlohu, ale naopak by se měl stát výzvou pro to, abychom mohli nalézt uspokojivé odpovědi na otázky typu: Jak si osvojujeme cizí jazyk? Jak se mu učíme? Které faktory ovlivňují tento proces? Co jej podporuje a co naopak „brzdí“? Jaký vliv má přitom mateřština, věk žáka, výukové metody nebo učební materiály? apod. Výsledkem takové práce se pak stává další střípek v pestré mozaice námětů pro zkvalitnění cizojazyčné výuky podložený nejnovějšími vědeckými poznatky i seriózním empirickým výzkumem.

Několik slov k výzkumu v oblasti učení a vyučování cizích jazyků

Tento výzkum se zabývá řízenou výukou a učením se cizích jazyků v edukačním procesu a stanovuje si teoretické i praktické cíle. **Teoretický cíl** lze definovat jako snahu o porozumění tomu, jak se vytváří a rozvíjí cizojazyčná kompetence, jejím jednotlivým aspektům a faktorům a jejich vzájemným vztahům, které ovlivňují proces osvojování jazyka ve výuce. **Praktickým cílem** je poté na základě dosažených teoretických cílů a empiricky ověřených návrhů vytvořit konkrétní postupy a náměty pro zlepšení procesu učení i vyučování cizích jazyků. Mezi oběma aspekty lingvodidaktického výzkumu tak nevzniká hierarchický vztah, teorie a praxe se navzájem doplňují (Edmonson/House, 2000, s. 4).

Tento výzkum lze charakterizovat třemi základními znaky: orientace na žáka, empirie, interdisciplinarita/integrace.

- Výzkum *orientovaný na žáka* vychází z faktu, že postupy učitele nemohou být stanoveny bez toho, aniž by se současně /nebo v předchozí fázi výzkumu nezkoumalo jejich působení na žáka. Neboť tak by se mohlo stát, že i efektivní výukové metody, které nereflktují individuální učební styly, strategie a techniky, motivaci či cizojazyčné schopnosti apod., by ve svém důsledku nemusely vést k úspěšnému cíli.
- *Empirie* znamená, že hypotézy musí vyplynout z reálné učební situace, a proto nelze automaticky přebírat teorie z jiných vědeckých disciplín (např. lingvistiky či psychologie) a bez přezkoumání toho, zda jsou relevantní pro zkoumání procesu učení a vyučování cizích jazyků je pak aplikovat.
- *Interdisciplinarita* či *integrace* v dané souvislosti znamená, že tento výzkum musí zohlednit celý komplex faktorů z oblasti lingvistiky, sociolingvistiky, psychologie, obecné didaktiky, oborové didaktiky apod. Z komplexnosti těchto faktorů působících na proces učení a vyučování jazyků vyplývá, že pro lingvodidaktický výzkum je relevantní řada vědeckých disciplín a jejich výzkumné metody; jedná se zejména o lingvistiku, psychologii, pedagogiku, sociologii, výzkum v oblasti osvojování prvního (L1) a druhého (L2) cizího jazyka, nebo aplikovanou lingvistiku. Interdisciplinární a integrální aspekt tohoto výzkumu je zřetelně vidět v následujícím příkladě: Vezměme si téma „obtíže při učení se jazyku“, které již svou formulací implikuje celý komplex faktorů. Stane-li se tato oblast předmětem výzkumu, je možné k ní přistupovat z několika zorných úhlů, z pohledu různých disciplín. Lingvistika se dívá na problematiku obtíží jako na komplexní jazykový jev často ve srovnávací perspektivě; ze sociologického hlediska způsobuje obtíže například napjatá a „nepřátelská“

atmosféra ve třídě; z didaktického hlediska může způsobit závažné obtíže při osvojování jazyka například nevhodný způsob prezentace nového učiva, a to jak učitelem tak také jeho zpracováním v učebnici; psychologie nabízí přístup k řešení dané problematiky například s přihlédnutím k otázkám motivace k učení se jazykům (srov. Edmonson/House, 2000, s. 6-7).

Jazykové prostředky jako téma závěrečné práce

Zprostředkování gramatiky, slovní zásoby a správné výslovnosti patří ke stěžejním oblastem, jímž se učitel cizích jazyků ve své výuce musí věnovat. Osvojení těchto jazykových prostředků (společně s nácvikem správného pravopisu daného cizího jazyka) pak tvoří pevný základ pro rozvoj řečových dovedností (poslech a čtení s porozuměním, mluvený a psaný projev).

Důležitým předpokladem pro úspěšné zpracování práce tohoto typu je nejen formulace tématu v obecné rovině, ale především jeho specifikace a upřesnění. Je třeba si již v samém počátku ujasnit, z jakého zorného úhlu budeme ke zvolené problematice přistupovat, jak vymezíme cíle práce (čeho chceme dosáhnout), jaký bude projekt empirického výzkumu apod. V této souvislosti se ukazuje jako významný pomocník prvotní nástin struktury budoucí práce, která nám poskytuje základní orientaci zejména pro studium odpovídající odborné literatury.

Pro větší názornost uvádíme několik námětů pro téma závěrečné práce, která se zaměřuje na zefektivnění práce s některým z jazykových prostředků v cizojazyčné výuce. Jednotlivá témata napovídají, jaká teoretická východiska budou v úvodní části práce osvětlena podrobněji a jakým směrem se může ubírat empirické šetření.

1. Výslovnost ve výuce cizího jazyka

Téma	Stěžejní teoretická východiska	Doporučené metody empirického šetření
Nácvik výslovnosti problematických hlásek	<i>kontrastivní fonetika</i> (rozdíly v hláskovém systému obou jazyků a ve výslovnosti) <i>psycholingvistika</i> (např. teorie řečové činnosti: percepce, analýza; interference) <i>psychologie</i> (např. motivace, zábrany při produkci "cizích" hlásek) <i>lingvodidaktika</i> (typologie fonetických cvičení)	pozorování experiment případová studie
Motivující a aktivizující metody při nácviku správné výslovnosti daného jazyka	<i>fonetika a fonologie daného cizího jazyka</i> (velmi stručný nástin disciplíny, zejména pak s ohledem na tzv. "pedagogickou fonetiku") <i>psycholingvistika</i> (např. výukové metody s ohledem na věk žáka, "kritické období" v procesu osvojování jazyků) <i>psychologie</i> (např. motivace, individuální rozdíly a předpoklady pro učení se cizím jazykům) <i>pedagogika a obecná didaktika</i> (např. aktivizující výukové metody)	pozorování dotazník rozhovor

	<i>lingvodidaktika</i> (didaktické principy výuky cizích jazyků se zřetelem k osvojování správné výslovnosti; typologie těchto cvičení)	
Výslovnost a učebnice CJ	<i>fonetika a fonologie daného cizího jazyka</i> (např. velmi stručný nástin disciplíny, její role v procesu osvojování jazyka, fonetika a různé metodické směry cizojazyčné výuky) <i>pedagogika</i> (teorie a analýza učebnic) <i>lingvodidaktika</i> (analýza cizojazyčné učebnice, typologie fonetických cvičení)	obsahová analýza
Výslovnost s literárním textem a pohybem	<i>fonetika a fonologie daného cizího jazyka</i> (např. velmi stručný nástin disciplíny, její role v procesu osvojování jazyka) <i>psychologie</i> (např. motivace) <i>neuropsychologie</i> (lateralizace mozku, multisensorické učení) <i>pedagogika</i> (činnostní výuka, celostní učení) <i>lingvodidaktika</i> (aplikace výše uvedených aspektů při osvojování správné výslovnosti cizího jazyka; typologie cvičení)	pozorování dotazník rozhovor experiment

2. Gramatika ve výuce cizího jazyka

Téma	Stěžejní teoretická východiska	Doporučené metody empirického šetření
Osvojování vybraných obtížných gramatických jevů	<i>kontrastivní lingvistika</i> (morfologie, syntax v kontrastivním pojetí) <i>psychologie</i> (styly učení, učební typy, motivace) <i>lingvodidaktika</i> (didaktické principy výuky cizích jazyků se zřetelem k osvojování gramatiky; typologie těchto cvičení)	didaktický test (evtl. pretest a posttest) řízený rozhovor
Induktivní versus /a deduktivní zprostředkování gramatiky	<i>lingvistika</i> (např. vědecká a pedagogická gramatika) <i>psycholingvistika</i> (např. osvojování gramatického učiva v závislosti na věku žáka) <i>psychologie učení</i> (behaviorismus, kognitivní psychologie, konstruktivismus) <i>pedagogika a obecná didaktika</i> (např. role učitele, koncept samotného osvojování)	pozorování dotazník experiment evtl. didaktický test

	gramatického učiva: tzv. „samostatné objevování gramatických pravidel) <i>lingvodidaktika</i> (role a metody zprostředkování gramatického učiva v různých metodických směrech ve výuce cizích jazyků; přístupy ke zprostředkování gramatického učiva v komunikativní výuce; vymezení pojmů: deduktivní a induktivní způsoby osvojování gramatiky)	
Gramatická cvičení v současných učebnicích.	<i>lingvistika</i> (vědecká a pedagogická gramatika) <i>pedagogika</i> (teorie a analýza učebnic) <i>lingvodidaktika</i> (analýza cizojazyčné učebnice zaměřená na gramatická cvičení, typologie gramatických cvičení)	obsahová analýza
Učební strategie pro osvojování gramatického učiva	<i>lingvistika</i> <i>psychologie</i> (učební styly a strategie, motivace, psychologické aspekty konceptu autonomního učení) <i>pedagogika</i> (role učitele a žáka v procesu rozvíjení individuálních učebních strategií, pedagogické aspekty konceptu autonomního učení) <i>lingvodidaktika</i> (učební strategie pro osvojování gramatického učiva)	dotazník řízený rozhovor

3. Slovní zásoba ve výuce cizího jazyka

Téma	Stěžejní teoretická východiska	Doporučené metody empirického šetření
Obtíže při osvojování slovní zásoby	<i>lingvistika</i> (lexikologie v kontrastivním pojetí; vymezení pojmu 'lexikální jednotka') <i>psycholingvistika</i> (lexikální interference) <i>pragmalingvistika</i> (kontextuální osvojování slovní zásoby) <i>psychologie</i> (psychologie paměti, motivace) <i>obecná didaktika</i> (výukové metody) <i>lingvodidaktika</i> (didaktické principy výuky cizích jazyků se zřetelem k osvojování slovní zásoby; typologie těchto cvičení)	didaktický test pozorování
Frazeologismy v cizojazyčné výuce	<i>lingvistika</i> (frazologie: vymezení pojmu, kontrastivní pojetí)	dotazník rozhovor

.	<i>psycholingvistika</i> (lexikální interference) <i>sociolingvistika</i> (sociokulturní aspekt frazeologismů) <i>lingvodidaktika</i> (cíle a metody práce s frazeologismy ve výuce)	experiment
Lexikální cvičení v současných učebnicích	<i>pedagogika</i> (teorie a analýza učebnic) <i>lingvodidaktika</i> (analýza cizojazyčné učebnice zaměřená na lexikální cvičení, typologie lexikálních cvičení)	obsahová analýza
Učební strategie pro osvojování slovní zásoby (lexikální strategie)	<i>lingvistika</i> (lexikální jednotka) <i>psychologie</i> (učební styly a strategie, motivace, psychologické aspekty konceptu autonomního učení, obtíže při osvojování slovní zásoby) <i>pedagogika</i> (role učitele a žáka v procesu rozvíjení individuálních učebních strategií, pedagogické aspekty konceptu autonomního učení) <i>lingvodidaktika</i> (učební strategie pro osvojování cizojazyčného lexikálního učiva)	dotazník řízený rozhovor

Literatura:

- ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 1998.
- EDMONSON, W., HOUSE, J. *Einführung in die Sprachlehrforschung*. Tübingen: Francke Verlag, 2000.
- CHODĚRA, R., RIES, L. (1999) *Výuka cizích jazyků na prahu nového století (I)*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- CHODĚRA, R. Didaktika cizích jazyků jako aplikovaná lingvistika? *Cizí jazyky*, 2005/06, roč. 37, č.2.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 1998.

